

شناسایی مؤلفه‌های رهبر آموزشی بر مبنای آموزه‌های دین اسلام

امیر علی اصغری^۱

تاریخ وصول: ۱۳۹۹/۱۱/۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۳۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های رهبر آموزشی بر مبنای آموزه‌های دین اسلام، با استفاده از رویکرد کیفی به روش اسنادی صورت گرفته است. به منظور دستیابی به هدف مذکور، ابتدا به روش اسنادی اطلاعات از طریق مراجعه به قرآن، نهج البلاغه، رساله حقوق امام سجاد (ع)، اصول کافی، میزان الحکمه و منابع دیگر ارزشمند شیعه جمع آوری شده است. سپس جهت اعتباربخشی اطلاعات و داده‌های جمع‌آوری شده به روش اسنادی، از جامعه آماری خبرگان دین اسلام در حوزه و دانشگاه استفاده شد، به طوری که نمونه‌گیری به صورت هدفمند و تا زمانی که داده‌ها به اشباع نظری برسند، ادامه یافت که در نهایت با ۳۰ نفر از این خبرگان مصاحبه انجام شد. ابزار پژوهش مصاحبه‌های عمیق نیمه ساختاریافته می‌باشد که از اعتبار و روایی مناسبی برخوردار است. تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده، به روش فراترکیب انجام شد. نتایج نشان داد پنج مؤلفه برای رهبر آموزشی بر مبنای آموزه‌های دین اسلام وجود دارند که عبارت‌اند از دین‌داری و استمداد الهی، تادیب نفس، عجب شکنی و کرامت‌افزایی

واژگان کلیدی: رهبری، رهبری آموزشی، آموزه‌های دین اسلام.

نقش شگفت‌انگیز آموزش و پرورش در زندگی انسان و شکوفایی استعدادها و ارزش‌های والای انسانی بر هیچ کس پوشیده نیست. آموزش و پرورش نه تنها می‌تواند در رشد اخلاقی، رفتاری و حتی جسمانی افراد مؤثر باشد، بلکه وسیله‌ای در جهت رفع نیازهای حقیقی و مصالح اجتماعی به شمار می‌آید، یعنی نقش آموزش و پرورش نه تنها در عینیت بخشیدن به زندگی مادی و معنوی فرد متوقف و محدود نمی‌شود بلکه تمام شئون اجتماعی او را نیز در برمی‌گیرد و عامل رشد و تحول اساسی جامعه می‌گردد (عارف نژاد، ۱۳۹۶: ۱۶۷).

امروزه آثار آموزش و پرورش را در همه عرصه‌های بنیادین زندگی علمی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی می‌توان مشاهده کرد (صفابخش، شریعتمداری و نصیری علی آبادی، ۱۳۹۲: ۸۷).

آموزش و پرورش عامل اصلی و کلیدی توسعه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی هر جامعه‌ای محسوب می‌شود. تجزیه و تحلیل عوامل مؤثر در رشد و توسعه جوامع و پیشرفت آنان بیانگر آن است که همه این کشورها از آموزش و پرورش کارآمد و اثربخش برخوردار بوده‌اند. اگر سازمان‌های دیگر در رسالت و وظایف خود کوتاهی کنند و به اهداف مورد نظر دست نیابند، نتیجه آن مستقیماً عاید گروه و سازمانی است که با آن سروکار دارند؛ اما اگر سازمان آموزش و پرورش و عوامل آن به ویژه مدیران و دبیران مدارس از ماهیت کار خود غافل باشند و در فرآیند یادگیری وقفه‌ای به وجود آورند، حاصل کارشان در ابعاد اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی متوجه جامعه خواهد شد و در رشد و توسعه جامعه و یا افت و انحطاط آن سهم مؤثری خواهد داشت (عارف نژاد، ۱۳۹۶: ۱۶۷).

از مسائل اساسی و با اهمیت نظام آموزش و پرورش، مدیریت و سازماندهی آن است. مدیریت در آموزش و پرورش از مدیریت کردن بر یک سازمان دیگر تقریباً متمایز است، زیرا مدیریت آموزشی امری ظریف، تخصصی، علمی است که علاوه بر عوامل گفته شده کارش تولید کالا نیست بلکه مدیریت در این سازمان انسان‌سازی است. لذا مدیریت سازمان‌های آموزشی باید دارای شایستگی‌های لازم باشند. مدیر مدرسه نقش حساس و حیاتی در پیشبرد اهداف تعلیم و تربیت دارد. مدیر باید دارای ویژگی‌ها، توانایی‌ها و مهارت‌های خاصی باشد تا بتوان با کمال اطمینان کودکان و نوجوانان را به دست او سپرد. دانش و آگاهی و مهارت‌های مدیر باید قبل از پرداختن به مدیریت در حدی باشد که نیازی به آزمایش و خطای مکرر نباشد. در تعلیم و تربیت و مدیریت آموزشی هر آزمایش و خطایی همراه با زیان‌های بزرگی خواهد بود که خیلی از آنها جبران‌ناپذیر است (میرکمالی، ۱۳۷۸: ۲۰).

فرآیند آموزش و پرورش با انسان سروکار دارد و چون انسان موجودی پیچیده است از این‌رو نظام آموزشی و مدیران آن به ایفای دشوارترین و پرمسئولیت‌ترین وظایف و فعالیت‌های اجتماعی اشتغال دارند. در هر نظام آموزشی سنجیده و عقلانی که دارای هدف‌های روشن و برنامه مشخص است، ایفای وظایف و فعالیت‌های آموزشی و رهبری آنها باید به افراد شایسته و صاحب صلاحیت سپرده شود (عارف نژاد، ۱۳۹۶: ۱۵۳).

در محیط کار کنونی، به مدیرانی نیاز است که بتوانند درست تصمیم بگیرند، راه‌حل‌های خلاقانه‌ای برای مسایل ارائه کنند و در مقابل کار خود پاسخگو باشند، علاوه بر این، گسترش همه‌جانبه سازمان‌های آموزشی، لزوم برخورداری از مدیران ماهر و توانمند را در به‌کارگیری دانش و تجربه تخصصی دو چندان کرده است (پورکریمی، فرزانه و نوروزی، ۱۳۹۵: ۲).

رهبر آموزشی، فردی چندبعدی و پویا و تابعی از ویژگی های رهبر، پیروان و موقعیت یا شرایط است و عواملی چون فرآیند تغییرات سازمانی، فرهنگ حاکم بر سازمان های آموزشی، اعتماد به نفس و میزان شایستگی حرفه ای، نحوه ارتباطات آنان بر این فرایند تأثیر می گذارد (روزنفلد، یمینی و انگل، ۲۰۲۰).

در عصر کنونی، بسیاری از اندیشمندان بر این تأکید دارند که هر جامعه ای نیازمند به مجموعه دانشی است که متناسب با حافظه تاریخی، فرهنگی، رسم و رسوم و به طور کلی با محیط زندگی آن جامعه سازگار باشد. بر این اساس، جهانشمول بودن بسیاری از نظریه ها، نه تنها در حوزه علوم انسانی بلکه در حوزه فیزیکی و مادی نیز زیر سوال رفته است (تاجمیر ریاحی، صفری و شاملی، ۱۳۹۶: ۶۴).

با تحولاتی که امروزه در حیطه های کاری روی داده است، الگوهای رهبری موجود دیگر پاسخگوی الزامات متناسب این دوره نیستند و نیاز به الگوهای رهبری مبتنی بر روابط انسانی و اخلاقی، از جمله شیوه های رهبری که در گفتمان دینی، معنوی و اسلامی وجود دارد احساس می شود. در نظام های آموزش و پرورش نیز وضع به همین منوال است و رویکردهای مدیریتی معمول کارایی خود را از دست داده اند. از این رو، اهمیت سبک های رهبری اثربخش برای عملکرد موفقیت آمیز به صورت فزاینده ای در خلال قرن بیست و یکم مورد توجه قرار گرفته است (غلامی، شیربیگی و حاجی زاده، ۱۳۹۳: ۱۴۰).

همچنین در نظام اسلامی آموزش و پرورش، برای تحقق اهداف عالی دین اسلام، فراهم آوردن زمینه های تعالی و شکوفایی انسان ها و تأمین احتیاجات نیروی انسانی جامعه، به رهبرانی نیاز دارند که با ارزش ها و آرمان های اسلامی پیوستگی داشته و برگرفته از آموزه های دین اسلام باشند.

اسلام، در واقع تنها دینی است که به طور اصولی و مدون جهت اداره جامعه و برای مدیریت اجتماع، برنامه هایی را پیش بینی کرده است. برنامه های خاصی که حقوق انسانی هر فرد را مورد توجه قرار می دهد و آنها را به دقت، رعایت می کند و از سویی دیگر، انسان ها را در مسیری ارزشمند و تعالی قرار می دهد و به سوی کمال اخروی، رهنمون می کند (نایه، ۱۳۸۲: ۳۲).

دین اسلام به عنوان یگانه دین حق و کامل ترین آنها، رسالت هدایت و تربیت انسان ها را به عهده دارد و به ابعاد گوناگون زندگی بشر توجه کرده، با سازماندهی آن در بطن نظامی جامع و منسجم، برنامه جامعی برای بشریت تدارک دیده است تا در پرتو آگاهی و عمل به آن به سعادت و کمال حقیقی که همان تقرب به خداوند است دست یابد (معارفی، ۱۳۸۷: ۷۹).

چون اسلام مکتبی همه جانبه است، مدیریت اسلامی با کل نظام اسلامی پیوند دارد، بنابراین، ماهیت شیوه های مدیریت در نظام اسلامی از ماهیت اسلامی بودن آن نشأت می گیرد، به عبارت دیگر، ما می خواهیم اسلامی زندگی کنیم، اسلامی فعالیت کنیم، اسلامی آموزش دهیم، و مؤسسات اسلامی خود را بر مبنای اسلام اداره کنیم، این پسوند اسلامی بودن ما را مقید به اصولی می سازد که چارچوب عقیدتی ما را نسبت به مدیریت و محتوای نگرش ما نسبت به آن را شکل می دهد. اگر به بررسی ضرورت مدیریت پرداخته و مفهوم مدیریت در اسلام را مورد کنکاش قرار می -

¹ Rozenfeld, Yemini & Engel.

دهیم، اگر ویژگی های مدیر اسلامی را بیان می کنیم، اگر در مورد چگونگی تربیت مدیران بحث می کنیم و خلاصه به ذکر ادله مختلف، وجود مدیریت را در جامعه اسلامی اجتناب ناپذیری دانیم، همه و همه، دال بر این مطلب است که نمی توانیم شیوه های مدیریت را از مکاتب و نظام های دیگر به عاریت بگیریم. ما مدیریت را با چارچوب مکتب خودمان وفق می دهیم و در عمل به کار می بندیم. ما باید در جستجوی الگویی باشیم که برخاسته از مبانی نظام اسلامی و همگون با سایر ابعاد این نظام باشد. اصل امامت در اسلام یعنی رهبری جامعه براساس کتاب خدا، (قرآن) و سنت پیامبر (ص) و هدایت جامعه به سوی کمال. در چنین نظامی نمی توان پذیرفت که مدیریت سازمانها اسلامی نباشد، بلکه مدیریت سازمانها در نظام اسلامی ادامه رهبری و امامت جامعه در سطح کلان است (سرمدی، ۱۳۹۹: ۴۰).

بر همین اساس، در این پژوهش تلاش شده است به شناسایی مؤلفه های رهبر آموزش بر مبنای آموزه های دین اسلام پرداخته شود.

تحقق هدف آفرینش انسان تنها در پرتو تعلیم و تربیت میسر است؛ به این منظور، خداوند متعال انسان را به نیروی عقل و ابزار معرفت تجهیز کرد و پیامبرانی را با براهین روشن و احکام و قوانین متین برانگیخت و رسالت سنگین تعلیم و تربیت انسان را به آنان سپرد. از این رو، تعلیم و تربیت مهم ترین بخش تعلیمات و معارف ادیان آسمانی، به خصوص اسلام را تشکیل می دهد (صالحی و یاراحمدی، ۱۳۸۷: ۲۴).

از همین رو مهم ترین رسالت نظام اسلامی برنامه ریزی برای رشد و پرورش انسان تحول خواه با تعلیم متعالی است. عملی شدن این رسالت، علاوه بر بالندگی، دوام و عظمت جامعه اسلامی، بستری فراهم می کند تا آحاد جامعه اسلامی وظایفی را که خداوند نیازمندی انسان به تعلیم و تربیت اسلامی برای آنها مقرر نموده است اجرا نمایند، و جامعه به سوی فلاح و رستگاری حرکت کند. اصولاً انسان در فرهنگ قرآنی به عنوان اشرف مخلوقات و جلوه ملکوتی خلقت برای انجام دادن رسالت معنوی خویش، و نیز برای پاسداری از حریم قدسی این عالم برگزیده شده است. اما این انسان نیازمند هدایت، مراقبت همه جانبه و برنامه های تعلیمی و تربیتی الهی است؛ چرا که در معرض آسیب ها، موانع و امیال درونی و نفسانی و تهدیدات بیرونی قرار دارد، از این رو سعادت وی فقط با تعلیم و تربیت مأنوس با فطرت الهی امکان پذیر است. قرآن کریم بعثت پیامبران را با نیاز تعلیم و تربیتی بندگان همسو دانسته است تا در سایه آن بشریت به کسب مقامات عالی انسانی نائل آید و به نجات جوامع در بند اسارت منتهی گردد. این امر بر فرایند سالم تربیت دینی مبتنی است (توکلی، ۱۳۹۱: ۲).

تعلیم و تربیت در نظام اسلامی برای تحقق اهداف عالی دین اسلام، فراهم آوردن زمینه های تعالی و شکوفایی انسانها و تأمین احتیاجات نیروی انسانی جامعه، به رهبر آموزشی اسلامی نیاز دارند. آنچه در بحث رهبری آموزشی اسلامی مطرح است حاکم بودن ارزش های اسلامی و معیارهای الهی بر رهبری مؤسسه آموزشی در کنار بهره مندی از چارچوبها و ساختارهای علمی و رهبری است، یعنی اگر علم مدیریت و رهبری برای داده های خود از احکام، راهکارها و ارزش های اسلامی بهره مند گردد، به موفقیت حقیقی خود دست خواهد یافت. درواقع به نظر می رسد رهبری آموزشی اسلامی بر مبنای ارزش های الهی اسلام، زمینه های تعالی و شکوفایی انسان را فراهم می آورد. این امر چه در سطح کلان (جامعه) و چه در سطح سازمان آموزشی مصداق دارد و نمونه آن در تغییر نوع نگاه به انسانها در سازمان، از نگاه منابع به انسان در کنار دیگر منابع سازمانی، به نگاه سرمایه ارزشمندی است که با پرورش آن مسببات

خلافت و نوآوری در سازمان فراهم خواهد شد (شمس مورکانی و مؤمنی راد، ۱۳۹۰: ۱۱۰). بدین منظور رهبر آموزشی اسلامی مستلزم بهره‌مندی از آموزه‌های دین اسلام است. هدف آموزه‌های اسلامی یا تربیت و تعلیم اسلامی آن است که مقدمات حرکت و هدایت آدمی را در صراط مستقیم پرستش پروردگار فراهم آورد و معراج وی را به مرحله کمال انسانی آسان سازد و راه بازگشت به احسن تقویمی را که بنیاد آفرینش وی بر آن استوار است، هموار کند و به یاری عمل صالح از مراحل و مدارج علم و ایمان بگذرد و هر لحظه بیشتر به خدا که مقصد نهایی این سیر و سلوک است، نزدیک نماید. این هدف باید متناسب با حقیقت انسان باشد، همان مقصدی که آدمی برای آن آفریده شده است، و آفرینش بدان می‌خواند. چنانچه این امر فراموش گردد، راه نیز فراموش می‌شود، و انسان بیراهه می‌رود و مقاصد را دنبال می‌کند که با حقیقت وجودی‌اش سازگار نیست و پا در راه‌هایی می‌گذارد که او را به مقصد کمال نمی‌رساند و این امر سبب گم‌گشتگی و تباهی انسان می‌شود (اکبری، ۱۳۹۰: ۳۷).

به استناد آیه ۵۹ سوره نساء و حدیث ثقلین، آموزه‌های دین اسلام شامل کلام خدا و پیامبر (ص) و اهل بیت پیامبر (ع) است. خدای متعال در آیه ۵۹ سوره نساء می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا»

«ای مؤمنان! از خداوند اطاعت کنید، و نیز از پیامبر و صاحبان امرتان [که اوصیای به‌حق پیامبرند و مثل او دارای مقام عصمت‌اند] فرمان ببرید پس هرگاه درباره چیزی [از احکام و امور مادی و مسائل خانوادگی و اجتماعی و جنگ و صلح] اختلاف داشتید، اگر به خداوند و قیامت مؤمن هستید [برای خاتمه یافتن اختلاف] آن را به خدا و پیامبر ارجاع دهید! این [کار] برای شما بهتر و از نظر عاقبت نیکوتر است».

پیامبر گرامی اسلام (ص)، نیز در حدیث ثقلین می‌فرماید:

«انی تارك فيكم الثقلين ما ان تمسكتم بهما لن تضلوا بعدي - أحدهما أعظم من الآخر كتاب الله حبل ممدود من السماء إلى الأرض، و عترتي اهل بيتي، وكن يفتراقا حتى يردوا على الحوض فانظروا كيف تخلفوني فيهما»
«من در بین شما دو چیز گران‌قدر را می‌گذارم که تا وقتی به آن دو تمسک جویند، بعد از من گمراه نمی‌شوید یکی از آن دو از دیگری بزرگ‌تر است: کتاب خدا که طناب کشیده شده از آسمان به زمین است و عترت و خاندان من که از یکدیگر جدا نمی‌شوند، تا در کنار حوض بر من وارد شوند».

از این رو در این پژوهش با مراجعه به قرآن کریم ترجمه استاد نصیریان، نهج البلاغه ترجمه مرحوم دشتی، اصول کافی، میزان الحکمه و سایر منابع ارزشمند شیعه آیات و روایات مرتبط استخراج گردید.

در راستای پژوهش حاضر، تورانی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی ویژگی‌های مدیریت مدرسه با رویکرد اسلامی و ارائه ابزار سنجش معتبر و الگوی پیشنهادی پرداختند و ابعاد، مولفه‌ها و نشانگرهای مدیریت مدرسه با رویکرد اسلامی را شامل: ۱. مدیر (ویژگی‌های فردی مدیر مدرسه، سبک رهبری) ۲. کارکنان (گزینش و جذب، نگهداشت، آموزش، ارتباطات، ارزشیابی) ۳. دانش‌آموزان (رشد جسمانی، رشد شناختی، رشد اخلاقی و دینی، رشد اجتماعی، رشد فنی و حرفه‌ای، رشد هنری) ۴. منابع (سرمایه اجتماعی، سرمایه اطلاعاتی، سرمایه مالی و فیزیکی) ۵. فرهنگ مدرسه (ارزش‌ها، نمادها) ۶ والدین (آموزش، مشارکت) تبیین کردند.

رحمانی و دیالمه (۱۳۹۸) در پژوهشی به طراحی الگوی رهبری حکمت محور از منظر اسلام در سازمان های آموزشی پرداخته اند. یافته های حاصله حاکی از این است که الگوی رهبری حکمت محور از چهار عامل (عقلانیت و حیانی، استحکام بخشی ناظر به واقع، پیش گیری رشد مدار، عملیاتی سازی بهنگام) و سیزده مؤلفه تشکیل شده و این الگوی می تواند راهنمای عمل رهبران در مواجهه با مسائل پیچیده و چندبعدی محیط های آموزشی باشد.

عارف نژاد (۱۳۹۶) در پژوهشی به شناسایی و اولویت بندی مؤلفه های شایستگی های مدیران مدارس با تأکید بر مدیریت اسلامی و با رویکرد دلفی فازی پرداخته است. بعد از تحلیل متن مصاحبه ها ۲۳ مؤلفه شایستگی مدیران مدارس شناسایی و پس از آن، مؤلفه های شایستگی از طریق روش دلفی فازی مؤلفه ها اولویت بندی شده اند. مؤلفه های شایستگی مدیریت مانند وجدان کاری، قانونمندی، شرح صدر، مهربانی و نظم در اولویت های اول تا سوم قرار گرفته اند.

تاجمیر ریاحی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی به تبیین ابعاد رهبری سازمانی با استفاده از آموزه های نهج البلاغه پرداخته اند. روش تحقیق کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شده است. ابتدا متن نهج البلاغه اعم از نامه ها، خطبه ها و حکمتها از دید مفاهیم مرتبط با رهبری نفوذ و تأثیرگذاری، الگو بودن و مسئولیت پذیری مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است و ۵۲۵ مضمون اولیه استخراج، و سپس با استفاده تلخیص و مقوله بندی به روش شناسه گذاری با تأکید بر مفاهیم مشترک ۹۷ مضمون پایه تحت عنوان شاخص شناسایی شده است. در ادامه با افزایش محدوده دسته بندی ده مضمون سازمان دهنده تحت عنوان مؤلفه و نهایتاً با تکرار آن سه مضمون فراگیر به عنوان ابعاد رهبری سازمانی شامل ابعاد اعتقادی، اخلاقی و رفتاری شناسایی و تبیین شده است.

محمدی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی به طراحی الگوی اسلامی-ایرانی مدیران مدارس اُسوه در نظام آموزش و پرورش و سپس ارزیابی مدیران مدارس تهران براساس این الگو پرداخته اند. روش پژوهش مطالعه موردی کیفی بوده و مشارکت کنندگان بالقوه این بخش را سه گروه مدیران نمونه مدارس، مدیران حوزه های علمیه شهر تهران و کادر آموزشی و اداری مدارس گروه های کانونی را تشکیل داده اند که با روش نمونه گیری هدفمند و تکنیک معیار و بر اساس اشباع نظری مشارکت کنندگان پژوهش انتخاب شدند. مضامین مربوط به مدیر آموزشی اُسوه در قالب هشتاد و نه مضمون پایه اولیه (پنج مضمون سازمان دهنده (اصلی) و یک مضمون فراگیر، از مصاحبه عمیق نیمه ساختارمند با مشارکت کنندگان و بررسی اسناد اسلامی مانند کتاب قرآن و نهج البلاغه استخراج و در قالب شبکه مضامین مدیر آموزشی اُسوه ترسیم شده است.

لطیفی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی به شناسایی و تبیین اصول مدیریت در سیره امام حسین^(ع) و دلالت های آن برای دانش مدیریت پرداخته اند تا خلأ پژوهش ها درباره عاشورا را بررسی، و بعد مدیریتی و رهبری امام حسین^(ع) را در سیره و زندگی آن حضرت تا لحظه شهادت بازبینی کنند. پژوهش براساس هدف، بنیادی و به لحاظ روش، کیفی، و دارای رویکردی استقرایی است که با بهره گیری از روش تحلیل مضمون به دنبال پاسخگویی به سؤال اصلی پژوهش بود. با مطالعه منابع معتبر و مورد تأیید خبرگان در حوزه عاشورا ابتدا ۲۰۷ شناسه اولیه استخراج شد. در گام بعدی ۸۰ مضمون پایه شناسایی شد که از بررسی و جمع بندی این مضامین پایه، ۴۱ مضمون سازمان دهنده استخراج شده است. سرانجام تمام مضمون های سازمان دهنده ذیل چهار مضمون فراگیر اصول ناظر به ویژگی های مدیر و رهبر، اصول

ناظر به مدیریت افراد و همکاری، اصول ناظر به هدف، راهبردی برنامه ریزی و اصول ناظر به رویارویی با محیط، قرار گرفته است. از مضامین فراگیر استخراج شده از سیره امام حسین^(ع) می توان دلالت‌هایی برای طراحی اصول علم مدیریت بر اساس منابع دینی استخراج کرد.

احمدی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی به طراحی الگوی مدیریت علوی برای تربیت مدیران ارشد نظام جمهوری اسلامی ایران پرداخته اند. این پژوهش با روش تحلیل مضمون، مضامین مرتبط در سیره استخراج، و با الگوسازی ساختاری تفسیری، الگوی مطلوب از سیره علوی استخراج و ارائه شده است. از نظر کارشناسان اجرایی و علمی در اعتباربخشی الگو استفاده شده است. از مجموع ۳۲۹ شناسه استخراج شده از منابع علمی و ۶۸۷ مضمون استنباط شده از شناسه ها، نتایج حاکی است که عناصر اصلی الگو عبارت است از: حاکم اسلامی، زمینه تربیت، خانواده، سازمان، مردم و تربیت شونده. هر یک از این مضمون‌های اصلی سازمان دهنده الگو از مضمون‌های فرعی و عناصری جزئی تر تشکیل شده است که گسترش نظری نظام را ممکن می‌سازد.

در بین پژوهش‌های خارجی نیز، جانسون^(۲۰۲۰) در پژوهشی به بررسی تصمیم‌گیری در رهبری آموزشی اخلاق مدار پرداخت. این پژوهش از نوع کیفی انجام شده است و اصول رهبری آموزشی بر اساس انجیل مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که استفاده از رهنمودهای دینی بر رهبری آموزشی اخلاق‌گرا تأثیر می‌گذارد و یکی از عوامل مؤثر بر رهبری آموزشی کارآمد به شمار می‌آید.

روزنفلد و همکاران^(۲۰۲۰) در پژوهشی به بررسی نقش دین در مدرسه داری جهانی پرداختند. این پژوهش از نوع توصیفی پیمایشی بوده و نتایج حاصل از آن نشان داده است که پاسخ به چالش‌های آینده در آموزش و مدیریت مدارس، ما را به دین‌داری و دخالت دین در امور مدیریت و رهبری مدارس سوق می‌دهد و ابعاد اخلاقی و بین‌المللی را در برمی‌گیرد.

لامبی و مک روآک^(۲۰۱۹) در پژوهشی به بررسی مساله رهبری کلیدی در قرن بیست و یک با توجه به نقش مذهب در مدارس انگلیس، ویلز و ایرلند پرداخته اند. این پژوهش از نوع کیفی بوده و نتایج پژوهش نشان می‌دهد که دین، برای رهبران مدارس در قرن بیست و یک، چالشی کلیدی محسوب می‌شود. به‌ویژه برای کشورهایمانند انگلیس و... که انسجام آموزشی از هر چیزی برای رهبران مدارس مهم‌تر است. در این پژوهش عنوان شده است که برای بهره بردن بیشتر از اخلاقیات باید رهبران آینده مدارس با دیدگاههای مذهبی تربیت شوند.

ارار و حاج یهیا^(۲۰۱۸) در پژوهشی به بررسی تصورات رهبری آموزشی در اندیشه اسلامی قرون وسطی و سهمی که آن‌ها در زمینه‌های چند فرهنگی دارند، پرداختند. این مقاله خصوصیات اصلی رهبری آموزشی در اسلام را توصیف می‌کند و توصیف‌هایی که توسط چهار دانشمند مسلمان در مورد مسائل آموزشی و رهبری آموزشی در دوران طلایی اسلام، شده است را مورد بررسی قرار می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد که در اسلام حتی در قرون گذشته نیز

¹ Johnson

² Rzenfeld, et al

³ Lumby & Mac Ruairc

⁴ Arar & Haj-Yehia

تعلیماتی برای رهبران آموزشی عنوان شده است که از آن جمله می توان به عدالت جویی، انصاف، درستکاری و شجاعت اشاره کرد.

واتکینز (۲۰۱۸) در پژوهشی به بررسی رهبران آموزشی در مدارس کاتولیک پرداخت. این پژوهش از نوع مروری بوده و نتایج حاصل از آن نشان داده است که وقتی در مدارس کاتولیک، صحبت از شغل می شود، سه واژه را در برمی گیرد. شغل به عنوان کار روزمره در مدرسه؛ مشاغل غیر روحانی و شغلی که با تفکر مذهبی است. همچنین نتایج نشان می دهد که رهبران آموزشی موفق در مدارس کاتولیک، ویژگی عاطفی را در شخصیت خود دارند و انگیزش، هوش هیجانی و ارزش ها را ارج می نهند.

بروکس و موتورز (۲۰۱۸) در پژوهشی به بررسی رهبری مدارس اسلامی پرداختند. این پژوهش از نوع کیفی بوده است و مدلی در نهایت ارائه شده. نتایج حاصل از آن نشان داده است که ارزش های رهبر اسلامی خارج از مدل قرار دارند و درون این مدل، شامل عقاید و باورهای مدیران و رهبران که بینشی جدید در مورد درک رهبران مسلمان از کار خود و چگونگی تأثیر این رویه در مدارس، می شود.

روش شناسی پژوهش

از آنجاکه در پژوهش حاضر به شناسایی مؤلفه های رهبر آموزشی بر مبنای آموزه های دین پرداخته شده است، لذا این پژوهش از نظر هدف، بنیادی و از نظر نوع داده ها، رویکرد پژوهشی حاضر، از نوع کیفی است. جامعه مورد مطالعه شامل منابع مرتبط و خبرگان حوزه دین اسلام بودند، که برای انتخاب آن ها از روش نمونه گیری هدفمند استفاده شد. جهت شناسایی مؤلفه های رهبری آموزشی بر مبنای آموزه های دین اسلام، از روش کتابخانه ای شامل مطالعه مبانی نظری استخراج آیات و روایات مرتبط و پژوهش های پیشین، از طریق پایگاه های اینترنتی، پایان نامه ها، مقالات و کتب داخلی و خارجی استفاده شد. در روش میدانی، که در یک بخش کیفی انجام شد، ابتدا در قالب روش فرا ترکیب، تم های اصلی مؤلفه های رهبری آموزشی از بعد روابط کار بر مبنای آموزه های دین اسلام، شناسایی شد سپس مواردی که با یکدیگر همپوشانی داشتند، حذف گردید در ادامه مصاحبه های مربوط با خبرگان به عمل آمد. خبرگان نیز مواردی که ارتباط مستقیمی با موضوع نداشت را حذف نمودند. برای تحلیل داده های پژوهش از روش فرا ترکیب و با استفاده از نرم افزار *MaxQDA* استفاده شد. در این طرح مراحل تحلیل داده های کیفی گردآوری شده، از طریق کدگذاری باز و کدگذاری محوری انجام شده است.

یافته ها

در این بخش داده های پژوهش با استفاده از روش های علمی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفت؛ اما قبل از تجزیه و تحلیل داده ها پیش پردازش داده ها مورد بررسی قرار گرفت. در ادامه به شناسایی مؤلفه های رهبری آموزشی بر مبنای آموزه های دین اسلام پرداخته شد. در این مقاله مؤلفه هایی که صاحب نظران بیشتر بر آن ها تأکید داشته اند، استخراج شد. با توجه به همپوشانی تعدادی از آن ها، در نهایت پنج مؤلفه مشخص شده است آیات و روایات هر یک از مؤلفه ها

جدول ۱. آیات و کدهای مربوط به مؤلفه دین داری

آیه/روایت	ترجمه	کد
بقره/۱۸۶	چون بندگانم از تو درباره من بپرسند، [بگو:]: یقیناً من نزدیکم! دعای دعا کننده را وقتی مرا بخواند اجابت می‌کنم؛ پس باید [برای تأمین خیر دنیا و آخرتشان، خواسته های] مرا [عملاً] اجابت کنند، و به من ایمان بیاورند تا به رشد و صواب راه یابند	ایمان
نامه ۵۳	او را به ترس از خدا فرمان می دهد	تقوی
نامه ۵۳	این فرمان بنده خدا علی امیر مؤمنان، به مالک اشتر پسر حارث است	عبودیت
آل عمران / ۱۵۹	چون تصمیم [بر انجام کاری] گرفتی بر خداوند توکل کن؛ زیرا خداوند توکل کنندگان را دوست دارد	توکل
نامه ۵۳	و اینکه اطاعت خدا را بر دیگر کارها مقدم دارد و آنچه در کتاب خدا آمده، از واجبات و سنت ها را پیروی کند، دستوراتی که جز با پیروی آن رستگار نخواهد شد، و جز با نشناختن و ضایع کردن آن جنایتکار نخواهد گردید	مقدم داشتن اطاعت خدا بر دیگر کارها
نامه ۵۳	به او فرمان می دهد که خدا را با دل و دست و زبان یاری کند، زیرا خداوند روزی کسی را تضمین کند که او را یاری دهد، و بزرگ دارد آن کس را که او را بزرگ شمارد	تلاش برای برپایی دین خدا قلباً و با بکارگیری تمامی قدرت و با بهترین بیان
حج / ۴۱	آنان که چون در زمین فرمانروایی عطایشان می کنیم نماز را [با شرایط ویژه اش] می خوانند و زکات می پردازند، و [مردم را] به کارهای پسندیده وامی دارند و از کارهای زشت بازمی دارند، و فرجام [همه] کارها فقط در اختیار خداست	برپایی نماز و امر به معروف و نهی از منکر
نامه ۵۳	نیکوترین وقت ها و بهترین ساعات شب و روزت را برای خود و خدای خود انتخاب کن، اگرچه همه وقت برای خداست، اگر نیت درست و رعیت در آسایش قرار داشته باشد	اختصاص نیکوترین وقت ها و ساعات شب و روز برای خود و خدا
نامه ۵۳	از کارهایی که به خدا اختصاص دارد و باید با اخلاص انجام دهی، انجام واجبات است که ویژه پروردگارا است	انجام واجبات
نامه ۵۳	پرهیز که خود را در بزرگی همانند خداوند پنداری، و در شکوه خداوندی همانند او دانی، زیرا خداوند هر سرکشی را خوار می سازد، و هر خود پسندی را بی ارزش می کند	پرهیز از احساس همانندی با خدا

آیه/روایت	ترجمه	کد
نامه ۵۳	و زمامدار از انجام آنچه خدا بر او واجب کرده است نمی تواند موفق باشد جز آن که تلاش فراوان نماید و از خدا یاری بطلبد، و خود را برای انجام حق آماده سازد، و در همه کارها، آسان باشد یا دشوار، شکیبایی ورزد	طلب یاری
طه/۲۵	پروردگارا! سینه ام را [برای تحمّل وظیفه سنگین] گشاده گردان	طلب شرح صدر
طه/۲۶	و کارم را برایم آسان ساز	طلب آسان شدن امور
طه/۲۷-۲۸	و گره از زبانم بگشای تا سخنم را بفهمند	طلب قابل فهم شدن کلام
طه/۱۱۴	پروردگارا! دانش مرا بیفزای	طلب علم
شعراء/۸۳	پروردگارا به من حکمت عطا کن و به شایستگان ملحقم ساز	طلب حکمت والحاق به شایستگان
دعای ماه مبارک رمضان	خدایا بدیهای حال ما را به خوبی صفات خودت تغییر ده	طلب تغییر بدی های حال خود به خوبی صفات خدا
حسینی زاده: ۱۳۸۸ص (۱۸۱)	پیامبر گرامی اسلام (ص) هر گاه از خانه خارج می شدند، می فرمودند: خدایا! به تو پناه می برم از این که گمراه کنم یا گمراه شوم، منحرف کنم یا منحرف شوم، ستم کنم یا مورد ستم قرار گیرم، دیگران را به نادانی کشانم یا خود گرفتار آن شوم؛ خدایا! پناهنده به تو، عزیز است و ستایش تو عظیم، و خدایی جز تو نیست	پناه بردن به خدا از گمراه کردن دیگران
نامه ۵۳	از خداوند بزرگ، با رحمت گسترده، و قدرت برترش در انجام تمام خواسته ها، درخواست می کنیم که به آنچه موجب خشنودی اوست ما و تو را موفق فرماید	طلب توفیق زیر مجموعه
نامه ۵۳	و اگر با مقام و قدرتی که داری، دچار تکبر یا خودبزرگ بینی شدی به بزرگی حکومت پروردگار که برتر از تو است بنگر، که تو را از آن سرکشی نجات می دهد، و تندروی تو را فرو می نشاند، و عقل و اندیشه ات را به جایگاه اصلی باز می گرداند	پناه بردن بر خدا هنگام تکبر

جدول ۳. آیات و کدهای مربوط به مؤلفه تادیب نفس

آیه/روایت	ترجمه	کد
حکمت ۷۳	کسی که خود را رهبر مردم قرار داد، باید پیش از آن که به تعلیم دیگران پردازد، خود را بسازد، و پیش از آن که به گفتار تربیت کند، با کردار تعلیم دهد، زیرا آن کس که خود را تعلیم دهد و ادب کند سزاوارتر به تعظیم است از آن که دیگری را تعلیم دهد و ادب بیاموزد	تربیت نفس
رساله حقوق امام سجاد (ع)	حق زیانت این است که آن را از دشنام ارجمندتر بدانی و به سخن خوب عادتش بدهی و مؤدبش داری	عادت دادن کلام به نیکویی
رساله حقوق امام سجاد (ع)	و آن را در کام داری مگر در محل حاجت و برای سود دین و دنیا و آن را از پرگویی و یاهوسرایی کم فایده که ایمنی از زیانتش نیست و درآمدش کم است معاف داری، زبان گواه خرد و دلیل بر آن شمرده شود و آراستگی مرد به زیور عقل خوش زبانی او است، و هیچ جنبش و توانایی نیست جز به او	صحبت در مواقع لزوم
طه / ۴۴	پس باگفتاری نرم پیام مرابه اوبگوئید، باشد که هشیار گشته [آیین حق را بپذیرد]، یا [برای باز ایستادن از سرکشی] بترسد	صحبت با نرمی
احزاب / ۷۰	ای مؤمنان! از خداوند [اطاعت کرده، و از محرماتش] بپرهیزید، و سخن استوار و درست بگوئید	استوار و درست سخن گفتن
نساء / ۳۶	با بیانی رسا که در دلشان اثر کند [عواقب کارشان را در دنیا و آخرت] برای آنان بیان کن [عواقب کارشان را در دنیا و آخرت] برای آنان بیان کن	رسا سخن گفتن
رساله حقوق امام سجاد (ع)	حق گوش پاک داشتن او است از اینکه راه دلت باشد مگر برای خبر خوبی که در دلت خیر پدید کند یا خلق کریمت نصیب کند زیرا گوش دروازه دل است، هر نوع معنی خوب یا بدی را به آن می‌رساند	پرهیز از شنیدن سخنان بیهوده
رساله حقوق امام سجاد (ع)	و اما حق چشمت این است که از هر چه روا نیست آن را بپوشانی و مبتذلش نسازی	پرهیز از نگاه به هر چه ناروا
رساله حقوق امام سجاد (ع)	مگر برای محل عبرت‌آوری که از آن بینا شوی یا دانشی به دست آوری زیرا دیده وسیله عبرت است	توجه به آنچه باعث عبرت و بصیرت می‌شود

جدول ۴. آیات و کدهای مربوط به مولفه عجب شکنی

آیه/روایت	ترجمه	کد
نامه ۵۳	به مردم نگو، به من فرمان دادند و من نیز فرمان می دهم، پس باید اطاعت شود، که این گونه خودبزرگ بینی دل را فاسد، و دین را پژمرده، و موجب زوال نعمت هاست.	پرهیز از ریاست طلبی
نامه ۵۳	پس ای مالک بدان من تو را به سوی شهرهایی فرستادم که پیش از تو دولت های عادل یا ستمگری بر آن حکم راندند و مردم در کارهای تو چنان می نگرند که تو در کارهای حاکمان پیش از خود می نگری، و درباره تو آن می گویند که تو نسبت به زمامداران گذشته می گویی	پرهیز از استثنایی دیدن خود
نامه ۵۳	مبادا هرگز در آنچه که با مردم مساوی هستی امتیازی خواهی از اموری که بر همه روشن است، غفلت کنی، زیرا به هر حال نسبت به آن در برابر مردم مسئولی، و به زودی پرده از کارها یک سو رود، و انتقام ستمدیده را از تو باز می گیرند	پرهیز از امتیاز خواهی
حکمت ۲۰۴	ناسپاسی مردم تو را از کار نیکو باز ندارد	پرهیز از انتظار سپاس گذاری از کارمندان
حکمت ۲۰۴	کسانی هستند، بی آن که از تو سودی برند تو را می ستایند، چه بسا ستایش اندک آنان برای تو، سودمندتر از ناسپاسی ناسپاسان باشد و خداوند نیکوکاران را دوست دارد	پرهیز از ستایش طلبی
حکمت ۶	انسان از خودراضی، دشمنان او فراوانند	پرهیز از از خود راضی بودن
نامه ۵۳	مبادا هرگز با خدمت‌هایی که انجام دادی بر مردم منت گذاری، یا آنچه را انجام داده‌ای بزرگ بشماری	پرهیز از بزرگ شمردن کار خود
نامه ۵۳	و اگر با مقام و قدرتی که داری، دچار تکبر یا خود بزرگ بینی شدی به بزرگی حکومت پروردگار که برتر از تو است بنگر، که تو را از آن سرکشی نجات می دهد، و تندروی تو را فرو می نشاند، و عقل و اندیشه ات را به جایگاه اصلی باز می گرداند	پرهیز از خود برتر بینی
اسراء/ ۳۷	با غرور و سرمستی در زمین راه مرو که هرگز نمی توانی [با قدم هایت] زمین را بشکافی، و در بلندی [قامت] نمی توانی به کوه ها برسی	پرهیز از غرور
حکمت ۳۹۸	فخر فروشی را کنار بگذار، تکبر و خود بزرگ بینی را رها کن، به یاد مرگ باش	پرهیز از فخر فروشی
نامه ۵۳	تا می توانی با پرهیزکاران و راستگویان بپیوند، و آنان را چنان پرورش ده که تو را فراوان نستایند، و تو را برای اعمال زشتی که انجام نداده ای تشویق نکنند، که ستایش بی اندازه، خود پسندی می آورد، و انسان را به سرکشی وا می دارد	ممانعت از تربیت کارکنان ستایش‌گو

جدول ۵. آیات و کد های مربوط به مؤلفه کرامت افزایی

آیه/روایت	ترجمه	کد
نامه ۳۱	نفس خود را از هرگونه پستی گرامی دار، هر چند تو را بدان چه خواهانی رساند، زیرا آنچه را از خود بر سر این کار می نهی، هرگز به تو برنگرداند. بنده دیگری مباش که خدایت آزاد آفریده است	حفظ کرامت نفس در خود
حکمت ۱۱۳	ایمانی چون حیا و صبر نیست	حیا داشتن
حکمت ۲۰۸	کسی که از خود حساب کشد، سود می برد، آن که از خود غفلت کند زیان می بیند	مراقبت از رفتار و اعمال خود
حکمت ۴۵۰	هیچ کس شوخی بیجا نکند جز آن که مقداری از عقل خویش را از دست بدهد	پرهیز از شوخی
حجرات/۱۱	ای مؤمنان! نباید گروهی از شما گروه دیگر را مسخره کند	پرهیز از تمسخر
حکمت ۱۱۳	وخویشاوندی چون فروتنی نیست	تواضع داشتن
موسسه اهل بیت	پیامبر(ص): سرور قوم، خدمتگزار آنهاست	خدمت به همکاران
موسسه اهل بیت	امام علی(ع): سرور، کسی است که هزینه [مردم] را به دوش کشد و آنان را بی دریغ یاری رساند	یاری همکاران
میزان الحکمه ص ۳۶۵	امام علی(ع): جوانمرد کسی است که بدی را با نیکی پاسخ دهد	پاسخ دادن بدی با نیکی

نتیجه گیری

در پژوهش حاضر به این نکته اشاره شد که مهم ترین و اصلی ترین منبعی که رهبران آموزشی می توانند از آن استفاده کنند، آموزه های دین اسلام می باشد که پیامدهای رفتاری و کاری خوبی را برای آنان به ارمغان می آورد. لذا برای شناسایی مؤلفه های رهبر آموزشی بر مبنای آموزه های دین اسلام ابتدا از شیوه فراترکیب با مراجعه به قرآن، نهج البلاغه، رساله حقوق امام سجاد(ع) و اصول کافی و منابع ارزشمند شیعه، مؤلفه های مورد نظر شناسایی و پیشنهاد گردید، سپس با خبرگان مصاحبه انجام شد. نتایج نشان داد پنج مؤلفه برای رهبر آموزشی بر مبنای آموزه های دین اسلام وجود دارند که عبارتند از دین داری و استمداد الهی، تأدیب نفس، عجب شکنی و کرامت افزایی. توجه و عمل به آیات و روایات هریک از مؤلفه ها دارای آثار و پیامدهای زیر است:

دین داری: دین عبارت است از مجموعه ای از آموزه های اعتقادی، اخلاقی و عملی که پیامبران از سوی خداوند جهت راهنمایی و هدایت بشر آورده اند. اعتقاد و التزام به این آموزه ها موجب کمال و سعادت انسان در این جهان و سرای پایدار آخرت است (شاکرین، ۱۳۸۹: ۱۴). ایمان، تقوی، عبودیت، توکل، مقدم داشتن اطاعت خدا بر دیگر کارها، تلاش برای برپایی دین خدا قلباً و با بکار گیری تمامی قدرت و با بهترین بیان، برپایی نماز و امر به معروف و نهی از منکر، اختصاص نیکوترین وقت ها و ساعات شب و روز برای خود و خدا، انجام واجبات و پرهیز از احساس همانندی با خدا از لوازم دین داری است. بر اساس آیه ۱۴ سوره حجرات ایمان عبارت از جاگیر شدن اعتقاد در قلب

است. آیه ۱۸۶ سوره بقره، ایمان را شرط رشد و صواب معرفی می فرماید براساس آیه ۲۸۵ سوره بقره، رهبری آموزشی برای ایجاد زمینه های لازم برای هدایت و رشد همکاران و دانش آموزان اول خود باید ایمان داشته باشد آیه ۹۶ سوره مریم نیز کسب محبوبیت را از آثار ایمان معرفی می کند که رهبر آموزشی بدان نیازمند است. حضرت علی^(ع) در ابتدای عهدنامه مالک اشتر او را به داشتن تقوی امری نمایند. طبق آیه ۱۲۳ سوره توبه خداوند با تقوا پیشگان است. و آیه ۳ سوره طلاق خروج از مشکلات و آیه ۲۹ سوره انفال ایجاد بصیرت را از آثار تقوی معرفی می کند. حضرت علی^(ع) در عهدنامه خود با مالک اشتر، اول خود را بنده و سپس امیرالمومنین معرفی نموده اند، که نشان از جایگاه والای عبودیت است. طبق آیه ۱۵۹ سوره آل عمران خدا، پیامبر^(ص) را به توکل امر نموده و می فرماید متوکلان را دوست می دارد و در آیه ۴۹ سوره انفال، پیروزی را نتیجه توکل معرفی می فرماید. حضرت علی^(ع) در عهدنامه خود با مالک اشتر، رستگاری را نتیجه اطاعت از خدا معرفی می نماید. در نامه ۵۳ پیروزی و بزرگی از نتایج یاری دادن خدا معرفی شده است. آیه ۴۱ سوره حج برپایی نماز و امر به معروف از وظایف رهبر معرفی می کند. براساس نامه ۲۷ در گروی نماز بودن تمام کردار نیکو از آثار نماز و براساس آیه ۱۰۴ سوره آل عمران پیروزی در همه موانع از آثار امر به معروف می باشد امر به معروف و نهی از منکر باید از مهم ترین سیاست های نظارتی و کنترلی مدیر در اداره سازمان باشد. اجرای سیاست امر به معروف و نهی از منکر سبب کاهش انحرافات و اصلاح امور می شود زیرا همه خود را در معرض نظارت دیگران می بینند. در صورت بی تفاوتی نسبت به عملکرد نامطلوب افراد، افراد خاطی عمل بد خود را تکرار و به یک رویه تبدیل می شود. به طور مثال اگر کارمندان در مقابل فردی که از اموال بیت المال در راستای امورات شخصی استفاده می کند واکنش نشان ندهند و تذکری ندهند آن فرد شیوه خود را ادامه می دهد و زمینه رواج این نوع بد اخلاقی و تعرضات را برای دیگران فراهم می آورد. امر به معروف و نهی از منکر از خصوصیات رستگاران عالم است (پرهیزگار و حسینی، ۱۳۹۸: ۴۸). براساس نامه ۵۳ یاد کردن خدا از یاد کننده او از آثار اختصاص نیکوترین وقت ها و بهترین ساعات شب و روز برای خود و خدا می باشد و براساس آیه ۳۰ سوره فصلت، مصون بودن از انوه و ترس هنگام مرگ از آثار انجام واجبات می باشد. براساس نامه ۵۳ نهج البلاغه مصون بودن از خواری و بی ارزشی از آثار پرهیز از احساس همانندی با خدا می باشد.

استمداد الهی: اعمال رهبری در سازمان کاری پیچیده و دشوار است که بدون استمداد الهی میسر نخواهد شد. براساس یافته ها و باید یاری، شرح صدر، آسان شدن امور، قابل فهم شدن کلام، علم، حکمت و الحاق به شایستگان، تغییر بدی های حال خود به خوبی صفات خدا، توفیق زیر مجموعه را از خداوند مطالبه شود. در نامه ۵۳ موفقیت رهبر در گروی طلب یاری از خداوند معرفی شده است. براساس حکمت ۱۷۶ سعه صدر وسیله ریاست است. سعه صدر، صبر و استقامت لازمه مدیریت و از ویژگی های مهم مدیران موفق است. مدیران در اداره سازمان در بعضی شرایط سخت و دشوار قرار می گیرند و با مشکلات اساسی و یا حتی بحران روبرو می شوند. مدیرانی مدیر هستند که توانایی اداره بحران و مشکلات رداشته باشند و یا به تعبیری بتوانند سازمان را در شرایط سخت اداره و بحران را کنترل کنند نه اینکه فقط مدیر در شرایط مطلوب باشند و در شرایط بحران خود را ببازند. قدرت، هنر و مهارت مدیریتی مدیران در شرایط بحران سنجیده می شود (پرهیزگار و حسینی، ۱۳۹۸: ۴۵). یک مدیر مدرسه باید توجه داشته باشد که در مصدر امور با فراز و نشیب های گوناگونی مواجه است و برای دست یافتن به اهداف، سختی های فراوان را در پیش

دارد و اگر حوصله، بردباری و بلند همتی را سلاح خود نکند در اثر فشارهای جانبی و پیشامدهای ناگوار حرکات غیر مترقبه ای از خود نشان خواهد داد که بعضاً اعتبار مسئولیت او را زیر سؤال خواهد برد. سعه صدر از ویژگی های مهم مدیران است، کسی دارای سعه صدر است که از گشادی روح و همتی عالی و اندیشه ای بلند برخوردار باشد، سعه صدر موجب دوراندیشی و واقع نگری مدیران میشود و اگر مدیران فاقد این خصلت باشند از عهده بسیاری از مشکلات و نارساییها بر نخواهند آمد. اگر مدیری دارای ظرفیت و سعه صدر نباشد شیرازه کارهای وی از هم می ریزد و در نتیجه قدرت تصمیم گیری از وی سلب میشود که تبعاتی برایش در پی خواهد داشت (عارف نژاد، ۱۳۹۵: ۱۶۸).

لذا مطالبه آن از خداوند بر رهبر آموزشی لازم است. انجام مسئولیت رهبری آموزشی با سختیها همراه است خدای قادر و متعال نیز در آیه ۱۸۵ سوره بقره می فرماید خدا آسانی را دوست می دارد و در آیه ۲۶ سوره طه نیز مطالبه آن را مطرح می فرماید. مدیر باید قدرت تفهیم مقصود خود را داشته باشد و رعایت زیبایی و نظام سخن را بنماید (نورمحمدی و نیک معین، ۱۳۹۴: ۱۵۸) در آیات ۲۷-۲۸ سوره طه باز شدن گره از کلام و خوش فهمی از خدا مطالبه می شود. براساس آیه ۲۴۷ سوره بقره داشتن علم از شرایط لازم برای رهبری می باشد بنابراین درخواست افزایش علم (طه/۱۱۴) برای رهبر آموزشی ضروری است. براساس آیه ۲۶۹ سوره بقره حکمت دارای خیر فراوان و براساس آیه ۹۶ سوره مریم کسب محبوبیت از آثار اعمال صالح است امیر المومنین^(ع) نیز در نامه ۵۳ می فرماید بهترین ذخیره تو اعمال صالح باشد و در آیه ۸۳ سوره شعرا بر مطالبه حکمت و الحاق به شایستگی تأکید شده است. امیر مؤمنان^(ع) فرمودند: هر فردی که امروز و فردایش یکی باشد ضرر کرده است (سرمدی، ۱۳۹۹: ۱۲۳). مناسب است رهبر آموزشی تغییر احوال از بدی به نیکی را از خدا مطالبه نماید. معصومان^(ع) که همه چیز خود را از خدا می-خواستند، علم و معرفت، به ویژه علم نافع و مفید را نیز از او می خواستند و در تعلیم، هدایت و ارشاد دیگران از او کمک می طلبیدند. خیرخواهی رهبر آموزشی از عوامل تأثیرگذار در ایجاد روحیه و موفقیت کارکنان است امیرالمومنین حضرت علی^(ع) نیز در پایان عهدنامه موفقیت مالک اشتر را در امر زمامداری از خدای متعال مسئلت نمودند پناه بردن به خدا از گمراه کردن دیگران که از دعاهای پیامبر اکرم^(ص) هنگام خروج از منزل می باشد از یافته های دیگر پژوهش در بخش استمداد الهی می باشد. پناه بردن بر خدا هنگام تکبر نیز در نامه ۵۳ مورد تأکید حضرت علی^(ع) گرفته است. بازگشت عقل به جایگاه خود را از آثار پناه بردن بر خدا هنگام تکبر در کار معرفی می نماید.

تأدیب نفس: براساس یافته های پژوهش با تربیت نفس، عادت دادن، کلام به نیکویی، صحبت در مواقع لزوم، صحبت با نرمی، استوار و درست سخن گفتن، رسا سخن گفتن و پرهیز از شنیدن سخنان بیهوده، نگاه به هرچه نارواست و توجه به آنچه باعث عبرت و بصیرت می شود امکان پذیر می گردد. حضرت علی^(ع) در حکمت ۷۳ تربیت نفس را لازمه پذیرش مسئولیت معرفی می نمایند. مدیر با خوش گفتاری و شیرین بیانی می تواند دیگران را به خود جذب کند و فضای خوشایندی در سیستم اداری ایجاد کند در این صورت است که فضای آرام همراه با طمأنینه را برای کار و فعالیت کارکنان ایجاد کند. در سیستم های با چنین مدیرانی استرس و بد اخلاقی و فشاری کاری وجود ندارد و یا در حد خیلی کمی وجود دارد (پرهیزگار و حسینی، ۱۳۹۸: ۴۷). هر کس بداند که گفتار او نیز از اعمال او به حساب می آید جز به ضرورت سخن نگوید (نهج البلاغه، حکمت ۳۴۹). عادت به بیهوده گویی ارزش و اعتبار سخنان مدیر را کم می کند و موجب می شود افراد نسبت به دستورهای او بی اعتنا شوند امام علی^(ع) می فرماید: سخن

بیهوده، همنشین را منزجر و رئیس را بی مقدار می کند (نورمحمدی و نیک معین، ۱۳۹۴: ۱۵۸). آیه ۴۴ سوره طه تأثیرگذاری صحبت با نرمی را مورد تأکید قرار داده است. آیه ۷۰ سوره احزاب مؤمنان را به درست و استوار سخن گفتن دستور می دهد. آیه ۳۶ سوره نساء به اثرگذار بودن رسایی سخن تأکید می نماید. امام سجاده^(ع) در رساله حقوق بر اهمیت حفظ گوش از شنیدن سخنان غیر مفید تأکید می فرمایند و نگاه عبرت انگیز را مفید معرفی می فرمایند.

عجب شکنی: دوری و شکستن عجب براساس یافته های پژوهش، با پرهیز از ریاست طلبی، استثنایی دیدن خود، امتیازخواهی، انتظار سپاس گذاری از کارمندان، ستایش طلبی، از خودراضی بودن، بزرگ شمردن کار خود، خود برتر بینی، غرور، فخرفروشی و تربیت کارکنان ستایش گو صورت می پذیرد. براساس آیه ۸۳ سوره قصص محرومیت از بهشت و براساس نامه ۵۳ خروج عقل انسان از جایگاه خود از آثار ریاست طلبی می باشد. امام صادق^(ع) فرمود: هر که ریاست طلبد هلاک شود (اصول کافی ج: ۳ ص: ۴۰۵ روایه: ۲). در نامه ۵۳ زمامدار از استثنایی دیدن خود منع می شود. نامه ۵۳ انتقام ستمدیدگان از پیامدهای امتیازخواهی می باشد. حکمت ۲۰۴ خشنودی خدا از آثار پرهیز از انتظار سپاسگزاری معرفی می نماید. حکمت ۲۰۴ فرصت هجوم شیطان از پیامدهای ستایش طلبی معرفی می نماید. حکمت ۶ داشتن دشمنان فراوان را از پیامدهای از خودراضی بودن معرفی می نماید. نامه ۵۳ خاموشی نور حق از آثار بزرگ شمردن کارهای خود و خروج عقل از جایگاه خود را از نتایج خودبرتربینی معرفی می نماید. در آیه ۳۷ سوره اسراء و خودپسندی و راه رفتن با غرور و سرمستی را نهی می نماید. در حکمت ۳۹۸ مؤمن از فخرفروشی منع می شود. سرکشی از جمله آثار داشتن کارکنان ستایش گو می باشد.

کرامت افزایی: براساس یافته های پژوهش کرامت افزایی با حفظ کرامت نفس در خود، حیاء داشتن، مراقبت از رفتار و اعمال خود، پرهیز از شوخی و تمسخر، تواضع داشتن، خدمت به همکاران و یاری دادن آنها، پاسخ دادن بدی با نیکی حاصل خواهد شد حضرت علی^(ع) در نامه ۳۱ فرزند خود امام حسن مجتبی^(ع) را که خلیفه بعد از خود نیز می باشند به حفظ کرامت در خود امر می فرمایند. در حکمت ۱۱۳ حیاء را از ایمان معرفی می نمایند. حکمت ۲۰۸ سود بردن را نتیجه حساب کشی و مراقبت از اعمال خود. معرفی می نماید. حکمت ۴۵۰ از دست دادن مقداری از عقل را نتیجه شوخی می داند. بر اساس آیه ۱۱ سوره حجرات ستم کاری از نتایج تمسخر می باشد. مؤمنان به شدت باید از تمسخر و استهزاء و عیب جویی از دیگران پرهیز کنند عیوب شخصی دیگران را بپوشانند نه اینکه فاش و مورد تمسخر قرار بدهند زیرا خداوند برای کسانی که مسخره می کنند عذاب دردناکی وعده داده است و امدادهای خود را شامل آنها نمی کنند. مدیرانی که مسخره می کنند مورد نفرت کارکنان قرار می گیرند و نمی توانند کارکنان را انگیزش دهند بنابراین مدیران موفق نخواهند بود (پرهیزگار و حسینی، ۱۳۹۸: ۴۴) حضرت رسول^(ص) می فرمایند: تواضع بر آدمی جز بر مقام رفعت نمی افزاید، فروتن باشید، امید است که مشمول فضل و رحمت الهی واقع شوید. امام صادق^(ع) نیز می فرمایند: فروتنی و تواضع مایه اصلی هر شرف محبوب و مقام بلند است (سرمدی، ۱۳۹۹: ۶۰). با فروتنی و تواضع مدیران است که کارکنان مطیع و به رفتار و اخلاق مدیران امیدوار می شوند متواضع بودن از ویژگی های رفتاری مدیران با ایمان است (پرهیزگار و حسینی، ۱۳۹۸: ۴۵). نداشتن تواضع مدیران را از جمع کارکنان دور و ارتباط آنها را خدشه دار می سازد. هرچه این مناسبات نزدیکتر باشد قطعاً در راه نیل به اهداف سازمان موفقیت بیشتری بدست خواهد آمد و این حاصل نخواهد شد مگر اینکه مدیر خود را تافته جدا بافته از سایرین نداند (سرمدی، ۱۳۹۹: ۶۰). پیامبر اکرم^(ص)

سروری قوم را نتیجه خدمتگذاری معرفی می نمایند در اسلام مدیریت یک تکلیف است، نه حق؛ یعنی مدیران پرورش یافته در مکتب آسمانی اسلام، خدمت در منصب مدیریت را انجام تکلیف شرعی می دانند و معتقدند که مدیریت یک وظیفه است نه وسیله سودجویی، مدیریت خدمت به مردم و جامعه بشری است نه حکومت بر آنها. در معارف اسلامی مدیر هرگز مدیریت را برای حاکمیت خویش نمی خواهد؛ زیرا در چنین صورتی او حاکم است نه خادم و خدمتگزار. مدیریت قبل از اینکه ریاست باشد خدمتگزاری است (ربی پور و صمدی وند، ۱۳۸۸: ۱۲۲). چنانکه حضرت علی^(ع) در خطبه ۳۳ می فرماید: «به خدا سوگند! همین کفش بیارزش برای من، از حکومت بر شما محبوب تر است. مگر اینکه با این حکومت حقی را به پا دارم یا باطلی را دفع کنم». حضرت علی^(ع) یاری دهنده به مردم را سرور و پاسخ بدی با نیکی را جوانمردی معرفی می نمایند.

براساس یافته های پژوهش حاضر می توان چند پیشنهاد ارائه داد:

- برای دانشجویان درسی با عنوان رهبری آموزشی بر مبنای آموزه های دین اسلام ب در درس دانشگاهی طراحی و تدریس شود.
- برای مدیران مراکز آموزشی دوره آموزشی ضمن خدمت در مراکز آموزشی در این زمینه طراحی گردد.
- پژوهش هایی در ارتباط با راه های تحقق و اجرایی شدن رویکرد اسلامی در رهبری آموزشی و همچنین موانع آن صورت گیرد.

منابع فارسی

- احمدی، علی اکبر، رجبی دوانی، محمد حسین، امینی محمد تقی و عرب اسدی حسین. (۱۳۹۵). طراحی الگوی مدیریت علوی برای تربیت مدیران ارشد نظام جمهوری اسلامی ایران. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۴(۳۲)، ۷۷-۱۰۷
- اصول کافی (۱۳۸۰)، تالیف مرحوم ثقه الاسلام کلینی (ره)، ترجمه محمدباقر کمره‌ای، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- اکبری، نرگس (۱۳۹۰). دلالت آموزه‌های اسلامی برای ارتقای صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان و کارکنان، مجموعه مقالات همایش ملی رویکرد اسلامی در مدیریت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی وزارت آموزش و پرورش، تهران
- پرهیزگار، محمدمهدی، حسینی، روح الله. (۱۳۹۸). اخلاق حرفه‌ای در مدیریت با رویکرد اسلامی، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران
- پورکریمی، جواد، فرزانه، محمد و نوروزی، میترا. (۱۳۹۵). واکاوی صلاحیت‌های حرفه‌ای مدیران مدارس یافته‌های یک پژوهش ترکیبی فصلنامه مدیریت مدرسه، ۴(۱)
- تاجمیر ریاحی، جواد، صفری، علی و شاملی، نصرالله. (۱۳۹۶). تبیین ابعاد رهبری سازمانی بر مبنای نظام ارزشی اسلام با استفاده از آموزه نهج‌البلاغه، فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت اسلامی، ۲۵(۲)، ۱-۱۰
- توکلی، ولی الله. (۱۳۹۱). تعریف تعلیم و تربیت، برگرفته از کاوش در ریشه قرآنی واژه تربیت نوشته حسین مهدی زاده، فصلنامه حوزه و دانشگاه شماره ۳۲
- حسینی زاده، سید علی، (۱۳۸۸). سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) جلد ۴، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم
- ربی پور و صمدی وند، (۱۳۸۸) سیاست مدیریتی و ویژگی مدیران در نهج البلاغه، فصلنامه فراسوی مدیریت، ۲(۸)
- رحمانی و دیالمه. (۱۳۹۸). الگوی رهبری حکمت محور از منظر اسلام در سازمان های آموزشی، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۴(۱)
- رساله حقوق امام سجاد (ع). (۱۳۸۶)، ترجمه و شرح علی محمد حیدری نراقی، قم: انتشارات مهدی نراقی.
- ری شهری، محمدمحمدی. (۱۳۸۸). میزان الحکمه. ترجمه حمیدرضا شیخی، تهران: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث، سازمان چاپ و نشر.
- سرمدی، محمد رضا. (۱۳۹۹). مدیریت اسلامی، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور
- سید شریف رضی، (۱۳۸۷). نهج‌البلاغه. ترجمه محمد دشتی، تهران: انتشارات پارسایان.
- شاکرین، حمیدرضا، (۱۳۸۹). چرا دین؟ چرا اسلام؟ چرا تشیع؟ نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، تهران

- شمس مورکانی، غلامرضا، مومنی راد، احمد. (۱۳۹۰). رهبری آموزشی اسلامی، نقدی بر دیدگاه اروپایی، دو ماهنامه علمی - پژوهشی دانشور دانشگاه شاهد، ۱۷(۴۲)، ۱۰۹-۱۲۵
- صالحی، اکبر، یاراحمدی، مصطفی. (۱۳۸۷). تبیین تعلیم و تربیت اسلامی از دیدگاه علامه طباطبائی با تأکید بر هدف ها و روش های تربیتی، دو فصلنامه علمی-تخصصی تربیت اسلامی، ۳(۷)، ۲۳-۵۰
- صفابخش، مریم، شریعتمداری، مهدی، نصیری علی آبادی، رکسانا. (۱۳۹۲). بررسی رابطه رهبری معنوی با یادگیری سازمانی در بین معلمان مدارس متوسطه شهر تهران، نوآوری های مدیریت آموزشی، ۹(۱)
- عارف نژاد، محسن. (۱۳۹۶). شناسایی و اولویت بندی مؤلفه های شایستگی های مدیران مدارس با تأکید بر مدیریت اسلامی دو فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت مدرسه، ۵(۱)، ۹۱-۱۰۲
- غلامی، خلیل، شیر بیگی ناصرو حاجی زاده، سارا. (۱۳۹۳). سبک رهبری خدمت گذار در میان مدیران مدارس مطالعه موردی در سنندج، تهران، فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ. ۷(۲۷)
- قران کریم
- لطیفی، میثم، منصور، بهارک و عبدالحسین زاده، محمد. (۱۳۹۵). شناسایی و تبیین اصول مدیریت در سیره امام حسین^(ع) و دلالت های آن برای دانش مدیریت، دو فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت اسلامی ۲۴(۳)، ۴۱-۱۳
- محمدی، مهدی، جهانی، جعفر، شفیعی سروستانی، مریم، لطیفی، میثم و وردی علایی، مریم. (۱۳۹۵). الگوی اسلامی-ایرانی مدیران مدارس اُسوه در نظام آموزش و پرورش تهران، دو فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت مدرسه، ۴(۲)
- معارفی، غلامرضا. (۱۳۸۷). حکومت و رهبری در نهج البلاغه، تهران: انتشارات دانشگاه شاهد.
- مفاتیح الجنان. (۱۳۷۹). تألیف حاج شیخ عباس قمی مترجم موسوی دامغانی انتشارات شهاب قم
- مؤسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البیت علیهم السلام مقاله سرور از نظر احادیث
- میر کمالی، سید محمد. (۱۳۷۸). رفتار و روابط در سازمان و مدیریت، انتشارات رامین، تهران
- نایه، مهدی. (۱۳۸۲). مدیریت اسلامی، انتشارات انستیتو ایزایران، تهران
- نورمحمدی، محمدرضا و نیک معین، جواد. (۱۳۹۴). معیارهای شایستگی مدیران با استفاده از رهنمودهای امام علی^(ع) در نهج البلاغه. دو فصلنامه علمی - تخصصی اسلام و مدیریت، ۴(۷)، ۱۳۹-۱۵۹

منابع انگلیسی

- Arar, K. & Haj-Yehia, K. (2018). Perceptions of educational leadership in medieval Islamic thought: a contribution to multicultural contexts. *Journal of Educational Administration and History*, 50(2), 69-81.
- Brooks, M. C. & Mutohar, A. (2018). Islamic school leadership: a conceptual framework. *Journal of Educational Administration and History*, 50(2), 54-68. *Communication and Technology Journal* 30 (4), 233-252.

- Johnson, E. S. (2020). Ethical Decision-Making in Educational Leadership. Handbook on Promoting Social Justice in Education, 785-802 Lumby, J. & Mac Ruairc, G. (2020). A key leadership issue of the twenty-first century: Religion in schools in England, Wales and the Republic of Ireland. British Educational Research Journal.
- Rozenfeld, I. Yemini, M. & Engel, L. C. (2020). Walking between the raindrops: the role of religion in globalised schooling. Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education, 1-16.
- Watkins, C. (2018). Educational Leadership in Catholic Schools: A Practice-Based Theology of Vocation. In Researching Catholic.